

Форумът на Сердика – зоопантеон под паважа в центъра на София

Златозар Боев

В действителност и археолозите бяха изненадани. Вече 3 години екип на Националния археологически институт и музей при БАН и Музея за история на София под ръководството на доц. Веселка Кацарова провеждат (от 2015 г.) най-мощните археологически разкопки в

централната част на столицата ни. Наред с множеството артефакти, археолозите откриват, разкопават, изваждат, промиват, етикетират и ... десетки хиляди животински кости, сред които понякога има и човешки. За да добиете още по-добра представа за естеството на това специално археозоологическо проучване, ще спомена, че останките от животни, които се намират тук, съвсем не са само костни. Разбира се, освен кости, се намират и хиляди зъби,

Останките на почти 70 вида животни, лежали стотици години под паважа на най-централната част от центъра на София – площад „Света Неделя“, са колкото сензация, толкова и ... логичен факт, носамо за археолозите. И все пак – орли, лешояди, соколи, дропли, сови, пеликани И още видри, язовци, диви котки, рисове, вълци, мечки ? Такова изреждане не ви ли се струва по-логично за описание на зоологическа градина, отколкото на животински находки от центъра на един от най-големите градове в Европа?

но тук става дума за десетките раковини (черупки) от сухоземни охлюви, както и и такива от сладководни миди. От всички тях получаваме нова и често съвсем неочаквана информация за състава и относителния дял на дивите и домашните животни, както и за отделни

страни от тяхното използване, включително и подробности за отношението на стопаните към някои животни.

Разкритите пластове са от късната античност (3 – 4 в. н. е.) до късното средновековие (16 – 19 в.), т. е. римски и османски период, но както в античността, така и в средновековието тук намираме невероятно разнообразие от диви животни (птици и бозайници, по-рядко риби), някои от които са уникални.

Археологическите разкопки на „Форума на Сердика“ на площад „Света Неделя“. На заден план е главният вход на „Шератон София Хотел Балкан“. 31.10.2016 г. Сн. З. Боев

Знае се добре, че градските форуми през римската епоха са били най-важните места за гражданското общество. „Форумът на Сердика“ за съжаление в края на средновековието е бил до голяма степен унищожен. Запазените структури са дълбоко вкопани сред слоевете с разрушените сгради от античността. Според археолозите находките от 15 – 18 в. доказват високия стандарт на живот на обитателите на града по онова време. През 18 в. София е била сред най-важните градове в българските земи, а населението ѝ е било предимно християнско. Занаятчиите в София търгували с различни краища на обширната Османска империя, както и извън пределите ѝ. Главният пазарен площад на града през 15 – 18 в. бил разположен именно на мястото на разкопките на

пл. „Св. Неделя“. Тук ще разкажем за събраните кухненски отпадъци от многобройните боклуци и ями тъкмо в тази част на града.

За съжаление и до днес знаем твърде малко за животинския свят около столицата ни в миналото. Средновековната и късно-средновековната субфосилна фауна на София са почти напълно непознати. Откъслечни данни имаме за неолитно селище в квартал „Слатина“ (проучвано от археолога проф. Васил Николов). Друго място, с открити и определени животински останки е късноантичната (3 – 4 в.) вила на император Константин Велики в Костинброд - на другия край на Софийското поле (разкопки на н.с. Виолета Божилова).

През трите години (2015 – 2018) на проучване на Форума на Сердика бяха съ-

Археологическите разкопки на „Форума на Сердика“. Южната част на разкрития участък. На заден план вдясно – сградата на Централния универсален магазин. 31.10.2016 г. Сн. З. Боев

брани общо 29 251 животински останки. Значителна част от тях, поради начина им на отлагане не са се запазили в задоволителна степен, за да може да бъдат определени. Затова 12 397 находки, възлизащи на 42,4 % представляват неопределяеми костни парчета (т.нар. костни трески) без запазени по тях диагностични белези.

И все пак изследваният материал разкрива изненадващо разнообразие от диви птици и бозайници, както и много богат състав на домашните бозайници и птици. Установени са общо 66 вида животни, основно гръбначни: 5 вида лъчепери костни риби, отнасящи се към 3 разреда, 33 вида птици

от 9 разреда и 26 вида бозайници от 7 разреда, както и 2 вида мекотели.

Най-напред нека да разгледаме рибите. Намирането на кости от сом, шаран, щука и (евентуално) платика сочи за рибна търговия в някогашните централни части на София. Известно е, че сомът не се среща в малките реки на Софийското поле. Той е разпространен в долните и средните течения на големите реки. В България и платиката е разпространена в река Дунав и най-долните течения на по-големите му притоци. Според по-стари сведения някога сомът в река Искър достигал до района на село Лакатник, което е на около 50 км. на североизток от София. По други данни

сомът достигал участъци край София по река Искър. В България днес щуката обитава река Дунав и долните течения на големите ѝ притоци, река Камчия, както и по-големите реки, вливащи се в Бяло море. Заселва и големи езера и крайречни разливи. Такива обаче в близост около София не знаем да са съществували. Най-правдоподобно е да допуснем, че тези риби са били улавяни в Дунав, Искър, Вит, Огоста или Струма (в долните им течения), след което са били транспортирани до София. По-невероятно по онова време е те да са били отглеждани в рибарници край града. Във всеки случай установяването им е факт и техните останки пораждаат интересни теми за размисъл....

Около 1/5 от всички намери костни останки са на диви животни, повечето от които са били ценни ловни видове. Този значителен дял на ловните животни предполага, че в миналото Сердика е била обкръжена от сравнително богата и разнообразна природна среда. Действително, стрепетите от откритите степни тревни съобщества в Софийското поле се срещат наред с

Обикновена (северна) щука (*Esox lucius*). Рис. Златозар З. Боев

глухари от смесените или чисти иглолистни гори от околните планини. Така също малки кресливи орли от широколистните смесени гори установяваме наред с ловни-

Стрепет (*Tetrax tetrax*): женска (вляво) и мъжки (вдясно). Рис. Златозар З. Боев

Ловен сокол (*Falco cherrug*), полувъзрастен индивид. Рис. Златозар З. Боев

те соколи от откритите терени. Белоглави и черни лешояди и скални орли, предпочитащи по-сухи и открити местности със скални масиви, намираме наред с гълъбите гривяци от широколистните гори. Подобни местообитания край София съществуват и днес, но разликата е, че повечето от тези птици отдавна вече са ги напуснали, а някои дори са се оттеглили и отвъд пределите на страната.

Дивата фауна на Сердика безспорно е твърде разнообразна. Тя включвала един изчезнал вид – тура, и четири вида, които са изчезнали от съвременната фауна на България – черен лешояд, колхидски фазан, стрепет и елена лопатар. Историята на лопатара у нас е доста интересна. Знае се, че в римско време този елен е бил аклиматизиран из цяла Южна Европа. Като местен елемент на средиземноморската фауна в България, лопатарът, според проф. Николай Спасов, е оцелял докъм 9 – 10 в., когато бил изтребен напълно. Съвременните елени лопатари са потомци на вторично разселените лопатари през последните 150 години.

За един груг чифтокопитен бозайник заслужава да разкажем по-подробно. Както е известно турът е оцелял в Полша до началото на 17 в. Останките от последните известни досега турове от България (от Велики Преслав) са датирани от проф. Стефан Иванов към 16 – 17 в. Намирането на находки от тур в средновековна София (датирани 16 – 18 в.) е доказателство за съществуването му на Балканите поне през 16 в. В Унгария, Германия и Русия турът изчезнал още по-рано – през 13 в., а в Източна Прусия – в края на 15 в. Новооткритите останки от тур от Форум на Сердика са приблизително едновъзрастови с тези от средновековната ни столица Велики Преслав. Те доказват, че дотогава турът в българските земи е оцелял едновременно поне в тези двете отдалечени една от друга области на България (16 – 17 в.) – на изток (в Източния Предбалкан) и на запад (в Софийското поле). Това е нова и важна информация за финалната история на този вид на Балканите въобще.

В Сердика са открити и останките от 9 вида животни с ценна кожа – див заек, вълк, лисица, дива котка, язовец, кафява мечка, както и домашна котка, домашен заек и куче. Най-вероятно тяхното използване е било свързано с ценната им козина. Преди всичко обаче дивите животни са били използвани като източник на месо за храна от късносредновековното население на града.

В околностите на някогашна София, освен турът, обект на лов са били и благородни-

Черен лешояд (*Aegypius monachus*): лява лакътна кост (долу) и лява пълчева кост (горе). Сн. З. Боев

Гривяк. (Columba palumbus). Рис. Златозар З. Боев

ят елен, еленът лопатар, сърната, дивата свиня, както и дивият заек. Намерени са и останки от животни, чието използване не може категорично да се определи – напр. от сив плъх и белогръд таралеж. Към синантропните животни, които свободно обитават и се заселват в човешките селища, във „Форум Сердика“ можем да причислим белия щъркел и сивия плъх.

Сегемте вида лешояди, орли, ястреби и соколи включват 60,7% от останките на всички диви птици. В миналото черният и белоглавият лешояд, както и скалният, царският и малкият креслив орел са били обикновени видове, често срещани в Софийското поле и съседните планини чак до 19 в. До началото на 21 в. глухарът се е срещал все още и на Витоша (на 10 км от София). Вече знаем със сигурност, че в миналото е бил широко разпространен из всички части на страната. Известен е от 12 холоценски археологически обекта, както в Северна, така и в Южна България. Ловният сокол е „критично застрашен“. Съвсем доскоро (2017 г.) дори видът се считаше за изчезнал, но напоследък има съобщения за завръщането му като гнездяща у нас птица.

Стрепетът е обитател на равнинните и хълмисти обширни тревисти местности. В сравнение с голямата дропла е по-толе-

рантен към разчленеността на релефа. И двата вида са изчезнали от природата на България през 60-те години на 20 в. Намирането им във Форума на Сердика доказва, че в Софийското поле е имало благоприятни условия за разпространението на тези степни птици в миналото.

Най-голям интерес от установените хищници в обекта представляват находките (долни челюсти) от евроазиатски рис и кафява мечка. Любопитно е, че макар и възрастна, тази мечка имала череп колкото на леопард. Предполагаме, че е била държана като домашен любимец и системно е била недохранвана, с което нарастването ѝ значително се забавило.

Интерес представляват и домашните животни. Съставът на отглежданите домашни бозайници и птици е удивително разнообразен. Представени са били 14 форми домашни животни – говеда, бивол, коза, овца, свиня, кон, магаре, заек, куче, котка, кокошка, гъска, патица, гълъб. От птиците най-масово се е отглеждала домашната кокошка, следвана от домашната гъска. Съотношението им било 4:1 в полза на

Голяма дропла (Otis tarda). Рис. Златозар З. Боев

Долна лява челюст от възрастен евроазиатски рис (*Lynx lynx*). Сн. З. Боев

Долна лява челюст от възрастна кафява мечка (*Ursus arctos*). Сн. З. Боев

първата. Отглеждали са поне 3 породи кокошки, които разграничаваме въз основа на размерните характеристики на техните кости. Около 1/8 от кокошките били джинки (бантамки), т. е. дребни от немесни декоративни породи с тегло 0.450 – 0.900 kg. Едрите месни породи са крайно редки. Повсеместно преобладават кокошките със средни размери. Възможно е те да са били представени с повече от една порода. Най-рядката домашна птица, установена във Форум на Сердика, е домашният индийски паун. Сердика се оказва вторият античен град в България (след римския град Никопо-

лис ад Иструм), в който са открити останки от пауни.

Сред бозайниците, най-малобройни са останките от домашни зайци. Можем да предположим, че зайцевъдството не е било рядък поминък, но по-дребните заешки кости по-често са оставали незабелязани и не събрани при разкопките. Любопитно е да се отбележи обаче, че костите на домашни котки, които са с размери като на зайците, са много по-често представени сред находките.

Значителна част от кости на кучета се отнасят към една (или повече) дребноразмерни породи на много късокраки кучета, подобни на дакел. Наред с тях е имало и много по-едри (колкото сегашните овчарки) кучета, но те са били по-рядко представени. Говедото е най-многобройното от домашните животни. Домашните говеда в огромното си мнозинство са били късороги (брахицерни). Козевъдството е било силно развито, както и овцевъдството.

Отглежданите магарета са били 3 – 4 пъти по-малобройни от конете. През османския период са били отглеждани и биволи. За България биволът за първи път е споменат едва през 1206 г. Като домашно животно той е бил широко разпространен из обширните предели на Османската империя.

Всичко дотук доказва, че в миналото са били широко практикувани поне три основни поминъка – риболов (вкл. и търговия с риба), лов и животновъдство. Животновъдството е било представено с целия му спектър, а именно птицевъдство, скотовъдство, свиневъдство, коневъдство, зайцевъдство и др. Установеното съотношение между находките от диви и домашни животни показва, че животновъдството е доставяло около 5 пъти повече ресурси, отколкото лова на диви животни. Това са първите по-пълни сведения за бита на някогашните ни съграждани. Винаги е интересно да надникнем в тайните на миналото, затрупано от пръст и камъни, което провокира любопитството ни. ■

Рекордър по полово съзряване при гръбначните животни

Проследяването на половото съзряване при животните от еволюционно гледище показва, че по-нисшите безгръбначни животни – от протозоите до членестоногите, съзряват полово по-бързо в сравнение с гръбначните животни. И това е напълно естествено, тъй като повечето от безгръбначните животни имат твърде кратък живот – от часове и дни при повечето еноклетъчни, мещести и червеи, до 8 – 10 години при дълголетните мекотели (миги, охлюви) и главоноги (калмари, октоподи). Но при по-висшите гръбначни животни, особено при живораждащите, както и при почти всички бозайници, половото съзряване и възможността за създаване на ново поколение стават след продължителен период на нарастване и формиране на тялото и съответни системи и органи. Този процес понякога продължава до 10-15 години, например при слоновете, китовите, висшите маймуни, човекът и др. Но както в много други случаи, така и при половото съзряване на животните, в Природата съществуват и изключения, които винаги са в полза на продължаването на живота и на вида като биологична единица, особено при неблагоприятни жизнени условия.

В науката отдавна е установено, че някои от най-бързо полово съзряващите животни са гребните рибки и това много умело се използва от акваристите и любителите на декоративните риби.

През м. август, 2018 г., на страниците на списание „Science News“ се появи кратко научно съобщение, че в някои екстремни местообитания

в Африка е установена сладководна риба от семейство близко до попчетата, която в лабораторни условия достига полова възраст само за 18 дни! Това е видът *Nothobranchius furzeri*, който се среща на африканския континент само в Зимбабве и Мозамбик. В зоологическо отношение се отнася към семейство *Aplocheilidae* и живее във временни малки блати и кални водоеми, образувани след редките гъждове в саваните. На дължина рибките рядко достигат в естествени условия до 5 – 6 см. и обикновено се срещат само гребни екземпляри до 2 – 2.5 см., който се ровят по дъното на временните блати и бързо загиват при изсъхването им от жаркото африкански слънце. Те са оцветени в приятни цветове, подобно на много групи декоративни риби и на английски се наричат „Turquoise killifish“, но често остават незабелязани в калното дъно на малките временни водоеми. Авторите на изследването отглеждали гребните рибки в лабораторни условия и се оказало, че при благоприятните условия в техните аквариуми рибите достигали само за около 2 седмици дължина до 5.4 см. и половите им жлези вече били напълно развити. А след още една седмица женските започвали да снасят яйцата си, които били оплождани от мъжките риби във водната среда. Оказало се също, че женските риби могат да снасят от 20 до 100 яйца за ген, който генерирани по дъното на аквариумите. Според изследователите този процес се осъществява и в естествените условия на временните гъждовни водоеми, където оплодените яйца преживявали дългите дни на пълното изсъхване на малките кални локви и при нови гъждове те бързо се излюпвали и давали начало на нова активна популация, приспособена за краткия си живот в екстремните жизнени условия на временните африкански местообитания. За този нов рекорд на Тюркозена рибка един от изследователите – Д-р М. Ричардс (Dr M. Richards) заключава: „These fish do not waste time with anything“ (мези риби не си губят времето с нищо) ивероятно е напълно прав.

По ScienceNews